

הבטים שונים בתולדות החינוך בקהילות ישראל במזרח הם הנושא המרכזי בחוברת זו — הפותחת את הכרך השלישי של 'פעמים' ומכוונת להתחלת שנת-הלימודים החדשה.

□ פרופ' מרדכי אלטשולר מגולל במאמרו את תולדות החינוך היהודי בקרב היהודים ההרריים בקאווקאז. משלהי המאה ה-19 עד חיסולן של מסגרות-החינוך היהודיות בגזירת השלטונות הסובייטיים. פרק-זמן זה נחלק לשלושה שלבים: עד סוף המאה ה-19 — כאשר מוסדות-החינוך המסורתיים בלבד שימשו את ילדי היהודים ההרריים; מראשית המאה ה-20 — כאשר מוסדות אלה אמנם שמרו על בכורתם אולם בצידם פעלו בתי ספר מודרניים; משנות העשרים של המאה ואילך — כאשר בית-הספר הסובייטי השתלט בהדרגה על החינוך היהודי עד אשר, סמוך לפרוץ מלחמת-העולם השנייה, דחק לחלוטין את המוסדות האחרים. במאמר נדונה השפעת יהודי רוסיה על השינויים בחינוך בקרב היהודים ההרריים. היחסים בין עדות אלה לא חסרו מתחים. בשלב מסוים נמצאו עסקנים אשכנזים שהתנגדו לכך שילדי עדתם ילמדו בכתי-ספר משותפים עם ילדי היהודים הגרוזיים וההרריים.

מחבר המאמר הוא פרופסור במכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים.

□ גרשון בן-אורן דן במאמרו על בתי-הספר הראשונים בגרוזיה, שנוסדו על-פי עקרונות-חינוך מודרניים. ראשיתם של בתי-ספר אלה, שאף נלמדו בהם מקצועות יהודיים ועברית, בשנת 1918, בהיות גרוזיה רפובליקה עצמאית. הם המשיכו להתקיים בגרוזיה הסובייטית עד שנות השלושים, אף כי איבדו בהדרגה את צביונם היהודי. המחבר חוקר את תולדות יהודי גרוזיה, במסגרת מכון בן-צבי.

□ ד"ר אברהם כהן מתרכז במאמרו בפניות של יהודי איראן אל חברת כ"ח לייסד כתיספר מודרניים בקהילותיהם ובמאמצייהם העצמיים לפיתוח החינוך. החינוך היהודי בארץ זו התפתח בתנאים אובייקטיביים קשים, ואף-על-פי כן היו לו השגים. מאמר זה, שהוא חלק ממחקר מקיף על החינוך היהודי באיראן מסוף המאה ה-19 עד מלחמת-העולם השנייה, מיוסד על תיעוד עשיר, במיוחד מארכיון כ"ח. המאמר מתאר פן אחד בתולדות החינוך היהודי באיראן, הן משום התרכזותו בהבט אחד של הנושא והן בשל אופי מקורותיו. מחקרו השלם ודאי יתאר צדדים נוספים של הנושא. המחבר הוא מרצה בבית-הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית בירושלים.

□ בן-ציון יהושע מקיף במאמרו את תולדות החינוך היהודי באפגאניסתאן עד חיסולה של קהילה זו למעשה. החינוך המוסלמי באפגאניסתאן משמש למחבר נקודת-מוצא וחומר להשוואה לצורך דיונו. עם זאת המאפיין הבולט בחינוך היהודי בארץ זו הוא כשלונם של כל הנסיונות שנעשו להנהיג רפורמה בדפוסיים המסורתיים בתחום זה. המקורות בכתב על החינוך באפגאניסתאן מעטים יחסית והמחבר מסתייע בעדויות בעל-פה להשלמת החסר.

המחבר הוא מוסמך האוניברסיטה העברית ופירסם מחקרים בתולדות היהודים באפגאניסתאן ובאיראן.

□ ד"ר מיכאל מ' לסקר עוסק במאמרו בנסיונות למודרניזאציה של החינוך היהודי במארוקו, במיוחד בלימודי עברית ומקצועות היהדות. מאמצים אלה לא נשאו פרי בשנות 1924-1945, בגלל המדיניות האנטי-לאומית של הנהלת חברת כ"ח. אולם לאחר מלחמת-העולם השנייה הניבו מאמצעים אלה תוצאות מבורכות, בין היתר בזכות גידול השפעתם של הציונות ושל הישוב בארץ-ישראל. המיפנה בחינוך הושג כתוצאה מפעילותם של גורמים בכ"ח, 'אוצר התורה' וכן חוגים מקומיים, כמו התאחדות 'מגן דוד', שפעלו להתחדשות יהודית.

המחבר הוא מרצה לתולדות עם ישראל ולהיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת תל-אביב.

המצע של חוברת אחת אינו מאפשר להקיף את תולדות החינוך היהודי במלואו ובכל קהילות המזרח. גם לא נעשה נסיון לשוות מתכונת אחידה לכל המאמרים בנושא זה המתפרסמים בחוברת, עם זאת מחקרים אלה מצטרפים למכלול העשוי להעמידנו על תופעות וקווים יסודיים בתחום הנדון. כגון הנסיבות הקשות שהכבידו על התפתחות החינוך, השפעת גורמים יהודיים מן החרץ על הנהגת רפורמה בחינוך ועם זאת המאמצים של חוגים ביהדות המקומית לשינוי פני החינוך.

□ המאמר הפותח את החוברת, מאת הפרופסורים יעקב מ' לנדאו ומשה מעוז עוסק במחקר משווה של יחסי יהודים ולא-יהודים בסוריה ובמצרים במאה ה-19. יחסים מסוג זה בתחום תפוצה אחת נחקרו לא-מעט, אולם מחקר משווה בנדון ביותר מקהילה אחת הוא נדיר ביותר, ובחקר קהילות ישראל במזרח אולי הוא ראשון בסוגו. אנו מקווים כי חקר יהודי המזרח הגיע כבר לשלב המאפשר מחקרים משווים בכמה וכמה תחומים, וכי המאמר המתפרסם בזה יעודד פרסומים נוספים מסוגו.

יעקב מ' לנדאו הוא פרופסור בחוג למדע המדינה ומשה מעוז הוא פרופסור בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון, שניהם באוניברסיטה העברית בירושלים.

□ ד"ר בנימין ברתקוה עוסק בפיוטי ר' יעקב אבן צור (1673-1753) שהיה מגדולי הרבנים במרוקו. בפיוטיו הוא תרם לעיצוב דפוסים חדשים בשירת־הקודש, אף כי ניכרות בהם השפעות של שירת ספרד ושל שירי נג'ארה. פיוטיו הם דיאקטיים במכוון וכחומרים להם משמשים מדרשים שונים ואפילו סוגיה מן התלמוד. השירה והפיוט בצפון־אפריקה מהווים קורפוס רב־היקף, שאפס קצהו נחקר עד כה וגם גדולי יוצריו אינם ידועים ברבים. המחבר הוא מרצה לספרות עברית באוניברסיטת בר־אילן.

□ ד"ר מינה רוזן סוקרת במאמרה את המקורות בארכיון לשכת־המיסחר במאססי האוצרים שפע של מידע על מעמד היהודים בתחום הכלכלה באזור הים התיכון. עד כה נעשה אך שימוש מועט במקורות אלה לחקר תולדות היהודים בלבאנט ובצפון־אפריקה, במאמר מובאים כמה פרשיות ומיסמכים להדגמת אפשרויות אלה. המחברת היא מרצה בחוג לתולדות עם ישראל באוניברסיטת תל־אביב.

העורך